

Suburbanisatie op z'n Latijns-Amerikaans

AUTEUR Christien Klaufus

FOTOGRAFIE Christien Klaufus

Het aantal ommuurde enclaves in Latijns-Amerika neemt in een snel tempo toe. De oorzaak hiervan wordt doorgaans gezocht in de hoge criminaliteitscijfers. Maar de symbolische waarde van de contrasten tussen rijk en arm speelt eveneens een rol.

Nederland is sinds kort een aantal woonwijken voor de hoge middenklasse rijker, waaronder Park Bloeyendaal bij Utrecht en Park Brederode bij Haarlem. Beide parkachtige wijken worden met PR-campagnes onder de aandacht van de vermogende burger gebracht. Waarden als exclusiviteit, veiligheid en privacy worden nadrukkelijk gepromoot. Een wijk die voorsorteert op een bepaald type bewoner biedt een vorm van sociale overzichtelijkheid, waaraan in onze samenleving behoefte is ontstaan. In het AGORA-themanummer Angst beschreven Hamers en Nabielek al hoe de opkomst van afgeschermd woondomeinen in Nederland verklaard kan worden vanuit een groeiende behoefte aan geborgenheid en gelijkgestemde burens.

Buitenlandse ervaringen met beveiligde, homogene wijken kunnen inzicht geven in de mechanismen die de sociale samenhang in steden bepalen. In dit artikel wordt gekeken naar de toename van het aantal woonenclaves in Latijns-Amerikaanse provinciesteden. In Latijns-Amerika, de meest verstedelijkte regio ter wereld, woont bijna veertig procent van de bevolking in steden met minder dan 500.000 inwoners. In de afgelopen tien jaar zijn vooral die middelgrote steden gegroeid. Juist omdat het leven daar nog relatief rustig is, werden er steeds meer luxe-enclaves gebouwd, die een kosmopolitische middenklasse moeten aantrekken. Deze steden kregen te maken met suburbanisatie, sociale segregatie en scheefgroei van de woningmarkt.

In dit artikel beschrijf ik de invloed van de mondialisering op veranderende woonwensen en sociale stratificatie, op basis van onderzoek in de provinciesteden Cuenca (Ecuador), Quetzaltenango (Guatemala) en San Miguel (El Salvador). Deze steden zijn door hun grootte, voorzieningenniveau en nationale betekenis vergelijkbaar met Nederlandse steden

waar parkwijken gebouwd worden zoals Utrecht en Haarlem. Ik ga in op de vraag hoe zichtbare verschillen tussen arm en rijk de sociaalruimtelijke segregatie versterken.

Stedelijke segregatie

Het stereotype beeld van een ommuurde woonwijk kennen we vooral uit studies over metropolen in Noord- en Zuid-Amerika waar de middenklasse zich heeft teruggetrokken in veilige en nette suburbs. In de Mexicaanse thriller *La Zona* van Rodrigo Plá uit 2007 wordt dit beeld gebruikt om het morele dilemma van sociale ongelijkheid ter discussie te stellen. De film toont hoe het leven in een beveiligde woonwijk in Mexico Stad wordt verstoord wanneer jongens uit een nabijgelegen krottenwijk een inbraak plegen. Het incident resulteert in een meedogenloze kloppjacht op één van de jonge inbrekers, waarbij de enclavebewoners elkaar opzwepen om de reputatie van hun wijk als veilige enclave voor de rijken in ere te herstellen. Het laat zien dat segregatie tegelijkertijd een bron van prestige en een aanleiding tot criminaliteit is. De film schetst daarmee een algemeen beeld van Latijns-Amerikaanse steden als plaatsen die gekenmerkt worden door sociale ongelijkheid, hoge criminaliteitscijfers en een machteloze overheid. Maar hoe is die situatie ontstaan?

In de sociaalwetenschappelijke literatuur worden drie soorten verklaringen gegeven. Eén van de verklaringen ligt in de politiek-sociale geschiedenis vanaf de jaren '70 en '80, toen verschillende landen, vooral in Midden-Amerika, door burgeroorlogen geteisterd werden. Na het tekenen van de vredesakkoorden werden guerrillastrijders en paramilitairen niet systematisch ontwapend, waardoor 'gewone' vormen van geweld explosief toenamen en daarmee ook de angst en de drang naar segregatie.

Een tweede verklaring heeft betrekking tot de economische ontwikkeling sinds de Latijns-Amerikaanse schuldencrisis van de jaren '80, toen vrijwel alle landen onder druk van het IMF en de Wereldbank een neoliberale koers gingen varen. Door de structurele aanpassingspro-

Reclame voor Collinas de Challuabamba in Cuenca

gramma's werd de bestaande kloof tussen arm en rijk nog groter. Als gevolg daarvan nam de criminaliteit toe en hierdoor ook de behoefte aan beveiligde wijken. Tegelijkertijd kreeg de private sector vanwege de privatisering en decentralisering van overheidstaken een grotere rol bij de aanleg van woonwijken. In de kleine steden waar stadsplanning geen prioriteit had, nam de greep van de overheid op de stedelijke ontwikkeling drastisch af.

Het wonen in een gated community uitgerust met fitnessruimten, feestzalen, zwembaden met jacuzzi's, picknickvelden en sportvelden, is een statussymbool geworden.

Een derde verklaring ligt in een verandering van leefstijlen, die door de economische en culturele mondialisering in Latijns-Amerika is ingezet. Het wonen in een 'gated community', uitgerust met fitnessruimten, feestzalen, zwembaden met jacuzzi's, picknickvelden en sportvelden, is een statussymbool geworden. Naar Amerikaans voorbeeld kunnen rijke burgers zich laven aan de luxe van de suburbane vrijetijdscultus, zonder zich hiervoor buiten de muren van de wijk te hoeven begeven. Beveiligde woongebieden zijn in sommige steden uitgegroeid tot complete parallelsteden, of tot wat Dennis Rodgers 'fortified networks' noemt. Hij beschrijft hoe de rijken van Managua het risico op carjacking beperkt hebben door exclusieve, afgeschermdde wegen door de stad aan te leggen. De arme bevolking blijft aangewezen op het slecht onderhouden wegennetwerk. Dit contrast tussen snelle en langzame mobiliteit is een

symbool geworden voor de bevoorrechte positie van de rijken. In haar boek over de enclaves van São Paulo is Teresa Caldeira sceptisch over het effect van het ruimtelijk scheiden van sociale klassen. Zij spreekt van een schijnveiligheid, omdat mensen uit verschillende sociale klassen elkaar hoe dan ook tegenkomen. In São Paulo, net als in andere Latijns-Amerikaanse steden, heeft vrijwel elk middenklassegezin een huishoudelijke hulp uit de lagere klasse. Ook al proberen enclavebewoners het contact met de armen te vermijden, ze blijven op elkaar aangewezen. Sterker nog, ze zouden minder aanzien genieten als de verschillen tussen rijk en arm minder opvallend zouden zijn. En dus worden de verschillen ruimtelijk zichtbaar gemaakt, bijvoorbeeld in aparte liften voor bewoners en personeel terwijl beiden uiteindelijk toch in dezelfde appartementen rondlopen. Samenvattend kan gesteld worden dat de behoefte om tussen gelijkgestemden te wonen in Latijns-Amerikaanse steden een stap verder gaat dan in Nederland. De kopers van huizen in beveiligde wijken zoeken niet alleen naar veiligheid, geborgenheid en gezinsgeluk. Ze willen via hun woning ook een bevoorrechte sociale positie uitdrukken. De zichtbare verschillen tussen rijk en arm zijn voor hen een positieve bijkomstigheid.

De transnationale woningmarkt

Het contrast tussen rijke en arme wijken is in de jaren '60 ontstaan door een combinatie van een snelle stedelijke groei en een gebrek aan bouwgrond. Veel steden konden vanwege de grillige topografie van het continent niet uitbreiden. Zo liggen Cuenca en Quetzaltenango ingeklemd tussen heuvels en geologische breuklijnen, en wordt San Miguel's groei belemmerd door een nabijgelegen vulkaan en door een hoog grondwaterpeil dat overstromingen veroorzaakt. Door de schaarste aan bouwgrond zijn de prijzen van stedelijke onroerend goed gestegen. Tegelijk is de vraag naar goede, duurere woningen sinds de jaren '90 sterk toegenomen, vooral ten gevolge van transnationale

migratie en mondialisering.

Migranten investeren een deel van het geld dat ze in het buitenland verdienen in woningen in hun thuisstad. Ze kopen een nieuw huis als pensioen of om hun familie betere huisvesting te bieden. Omdat veel transnationale migranten afkomstig zijn uit de arbeidersklasse (ze werken in de VS en Spanje voornamelijk in de landbouw en dienstverlening), hechten ze er aan thuis te tonen hoe hun levensstandaard is toegenomen. Dit streven naar een hoger aanzien vertaalt zich in de eerste plaats in een stijging op de woonladder. Projectontwikkelaars spelen in op de woonwensen van deze nouveaux riches door een luxueuze leefstijl aan te prijzen. Zo worden speciaal voor migranten woningbeurzen georganiseerd in de VS en Spanje, waar nieuwbouwhuizen met een financieringsconstructie worden aangeboden.

Naast legaal verdiend geld in het buitenland, zorgen echter ook illegale mondiale activiteiten zoals de smokkel van mensen, wapens of drugs, of het verstrekken van woekerleningen aan migranten voor een toename van de vraag. Het geld dat met deze activiteiten wordt verdiend, wordt immers witgewassen via de aankoop van waardeverlopend onroerend goed. Door het gebrek aan goede, betaalbare woningen en een chaotische stedelijke ontwikkeling bestaan Latijns-Amerikaanse provinciesteden vaak maar uit twee soorten woonwijken: informele volkswijken voor de lagere klassen en geplande wijken voor de (hogere) middenklasse en de elite. Stijgen op de woonladder betekent dus idealiter een huis in een volkswijk verruilen voor een huis in een enclave. Het visuele contrast tussen volkswijken en enclaves is groot, evenals het prijsverschil. Kavels en woningen in de enclaves in de drie genoemde steden kosten tien- tot twintigmaal meer dan de woningen voor de stedelijke armen. Niet enkel de inwoners van de volkswijken zien deze ontwikkeling met lede ogen aan. De gevestigde families uit de hogere middenklasse en elite zien de sociale en fysieke mobiliteit van migrantenfamilies en andere nouveaux riches als een bedreiging voor hun bevoorrechte positie in de stad. Een medewerker van de gemeente Cuenca, die zichzelf tot deze middenklasse rekent, vertelde me teleurgesteld dat hij nooit een huis zou kunnen krijgen dat zo groot was als dat van sommige migranten uit mijn onderzoek, omdat de prijzen door de 'migranten-dollars' worden opgedreven. Ook een bestuurder van de universiteit vertelde me dat hij 'vroeger' tot de middenklasse behoorde, maar dat het sociale onderscheid door de mondialisering is vervaagd. Laagopgeleide arbeiders die vroeger automatisch met een volkswijk geassocieerd werden, hadden door de migratiedollars nu geld voor een groot huis in een middenklassenwijk. De universiteitsbestuurder vreesde dat zijn kinderen zich door de stijgende prijzen op termijn geen eigen huis meer zouden kunnen veroorloven. Door symbolisch de sociale verschillen te benadrukken, bijvoorbeeld via een traditionele architectuurstijl, probeerden de oude rijken dat onderscheid toch te behouden.

Contrast geeft macht

Bekende antropologische studies over lokale elitevorming van Abner Cohen, Pierre Bourdieu en Ulf Hannerz beschrijven hoe de sociale voorrechten van een elitegroep samenhangen met de exclusiviteit van de culturele codes die ze gebruikt om zich van de rest te onderscheiden. Zodra die symbolen door een te grote groep gedeeld worden, verliezen ze hun exclusiviteit en boet de elite aan macht in. De woonomge-

Villa in Collinas de Challuabamba

ving is een toonaangevende ruimte voor het bemiddelen van sociale verschillen. In het geval van exclusieve woonenclaves blijft een hoog sociaal aanzien van kracht zolang de meerderheid van de bevolking geen toegang tot dit soort wijken heeft. Maar doordat projectontwikkelaars laag opgeleide migranten juist als nieuwe doelgroep benaderen, dreigt die exclusiviteit voor de oude elite verloren te gaan.

Een korte beschrijving laat zien hoe bepaalde woonvoorzieningen symbool zijn geworden voor de huizen van migrantenfamilies. In Cuenca werd me verteld dat migrantenhuizen te herkennen zijn aan elektrische garagepoorten, en dat ze vaak meerdere badkamers, een inloopkast, een jacuzzi en een lift zouden hebben. De verhalen over deze exorbitante migrantenhuizen gingen een eigen leven leiden en werden een soort stadsmeynen. Bovendien werkten ze als een katalysator voor migratieplannen bij anderen.

De sociale voorrechten van een elitegroep hangen samen met de exclusiviteit van de culturele codes die ze gebruikt.

Projectontwikkelaars gebruikten de luxevoorzieningen zoals een garage, een aansluiting voor een ijsblokjesmachine in de keuken of een gemeenschappelijk zwembad met een jacuzzi om hun woningen aan te prijzen, zo ontdekte ik toen ik me in San Miguel voordeed als geïnteresseerde koper. De luxueuze leefstijl wordt gesymboliseerd door nostalgische of juist kosmopolitische projectnamen. In Quetzaltenango is vanaf 2008 het chique Xela Gardens in aanbouw. De naam combineert de inheemse naam van de stad, Xela, met een verwijzing naar de parkachtige sfeer, die ook in Park Bloeyendael en Park Brederode wordt uitgedragen. Het project wordt aangeprezen als een exclusieve 'country club community' voor twaalfhonderd families die eenzelfde leefstijl nastreven. De website van de ontwikkelaar benadrukt de "herinnering aan het pittoreske karakter van de Spaans koloniale dorpen", maar dan voorzien van alle moderne luxe en comfort.

Even verderop wordt sinds enkele jaren het imposante project La Nueva Ciudad de los Altos, ofwel De Nieuwe Stad van het Hoogland, uit de grond gestampt. Het project omvat twee afgesloten woonwijken, een

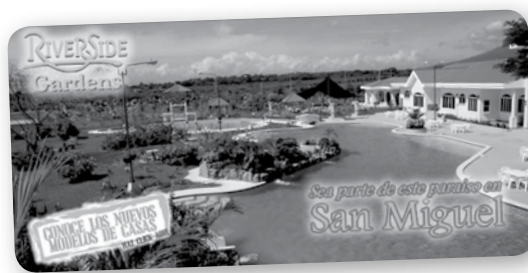
groot winkelcentrum en een nieuwe universiteitscampus. De verwachting is dat dit project over 15 jaar 450 hectare zal beslaan, bedoeld voor tienduizend bewoners. Het gebied wordt dan even groot als het historische centrum van de stad. Om de uitbreiding te realiseren is een bos gekapt en worden nieuwe wegen aangelegd. De bouw van het uitbreidingsgebied veroorzaakt echter overlast in de bestaande stad. Door de kap van het bos ontstaat in de lageregelegen wijken wateroverlast na regenval. Lokale experts zijn het erover eens dat dit soort rigoureuze bouwplannen, die in de literatuur vanwege hun schaal als 'gated cities' worden aangeduid, haaks staan op de idee van duurzame stedenbouw. RiverSide Gardens in San Miguel omvat 1.500 percelen die onbebouwd of inclusief woning verkocht worden. De enclave heeft een groot zwembad met jacuzzi en sport- en recreatiefaciliteiten, waaronder een picknickweide. De woningen kosten tussen 220.000 en 280.000 dollar. De website van RiverSide Gardens maakt duidelijk dat in Amerika en Canada wonende migranten de beoogde kopers zijn. Zij kunnen gratis bellen en er wordt hen voorgespiegeld dat thuis komen in hun geliefde stad voelt "alsof je op vakantie gaat".

In Cuenca is sinds 2008 het luxueuze Colinas de Challuabamba in aanbouw. Deze streng beveiligde urbanisatie, waar dure kavels verkocht worden, ligt in een bosrijke omgeving op een kwartier rijden van de stad. De villa's die gemiddeld 400 m² vloeroppervlak hebben en qua comfort vergelijkbaar zijn met villa's in het Gooi, kosten tussen de 200.000 en 300.000 dollar. De urbanisatie is gesticht door een van de meest invloedrijke 'oude' families van Cuenca als reactie op de groei van het aantal woningbouwprojecten voor de nouveaux riches. Een ballotagecommissie beoordeelt wie als koper wordt toegelaten. In de praktijk zijn dat mensen uit hun eigen, besloten, sociale netwerk. De beheerder vertelde me dat er alleen 'nette mensen' wonen. Ter illustratie zei ze erbij dat de meeste bewoners afkomstig zijn uit bekende elite-families en dat de gezinshoofden als arts of ingenieur werkzaam zijn. De ballotagecommissie oordeelt ook over de bouwstijl van de huizen, officieel om Cuencaanse bouwtradities te behouden, maar in de praktijk om het visuele onderscheid met de nouveaux riches te benadrukken. Deze vormen van zelfselectie van oude of nieuwe rijken hebben de suburbanisatieprocessen een extra impuls gegeven. Er is een soort 'ratrace' om het nieuwe suburbia ontstaan. De aandacht voor de bestaande woningvoorraad en voor volkswijken is daardoor naar de achtergrond verdwenen.

Het nieuwe suburbia

Projectontwikkelaars krijgen van de stedelijke overheden in Latijns-Amerika veel vrijheid, ook al gaan hun projecten ten koste van een gecontroleerde stedelijke groei en een evenwichtige woningmarkt. In de drie beschreven steden hebben stadsplanners en architecten geprobeerd aandacht te vragen voor de snelle groei van de suburbane gebieden en voor de onevenredig hoge productie van dure woningen. Hun commentaar werd echter niet serieus genomen. Politici houden de economisch machtige projectontwikkelaars graag te vriend. Migrantenfamilies, handelaren in het illegale circuit en de oude middenklasse/elite drijven de vraag op. Zij hebben geen belang bij een evenwichtige woningmarkt. De symbolische aantrekkingskracht van de woonenclaves hangt immers samen met het waarneembare onderscheid tussen rijke

en arme wijken en tussen de klassieke huizen van de oude elite en de opvallende villa's van de nouveaux riches. Contrasterende leefstijlen zijn in de mondialiserende provinciesteden een bron van prestige geworden.

Screenshot van de website van RiverSide Gardens in San Miguel

In Latijns-Amerika gaat de opmars van woonenclaves ten koste van een harmonieuze stedelijke ontwikkeling waarin ook armen en niet-migranten toegang zouden moeten hebben tot een goede en veilige woonomgeving. Een grotere rol voor stadsplanners en stedenbouwkundigen is nodig zodat er weer een centrale regie komt over een evenwichtig woningaanbod en een duurzame stedelijke ontwikkeling. In Nederland zijn de luxe parkwijken nu nog een toevoeging aan een gevarieerd woningaanbod. Toch moet ook in Nederland gewaakt worden voor een zichzelf versterkend mechanisme, dat door de contrasten tussen achterstandswijken en parkwijken in gang gezet kan worden.

Christien Klaufus (C.J.Klaufus@cedla.nl) is als universitair docent sociale geografie verbonden aan het CEDLA in Amsterdam. Het onderzoek in Cuenca waarop dit artikel gebaseerd is, is mede mogelijk gemaakt door de Van Eesteren-Fluck & Van Lohuizen Stichting.

Literatuurselectie

- Borsdorf, A., Hidalgo, R. & R. Sánchez (2007) A New Model of Urban Development in Latin America: The Gated Communities and Fenced Cities in the Metropolitan Areas of Santiago de Chile and Valparaíso. *Cities* 24, nr. 5, pp. 365-378.
- Bourdieu, P. (1984) *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. London: Routledge.
- Caldeira, T. (2000) *City of Walls: Crime, Segregation, and Citizenship in São Paulo*. Berkeley: University of California Press.
- Cohen, A. (1981) *The Politics of Elite Culture: Explorations in the Dramaturgy of Power in a Modern African Society*. Berkeley: University of California Press.
- Hannerz, U. (1992) *Cultural Complexity: Studies in the Social Organization of Meaning*. New York: Columbia University Press.
- Klaufus, C. (2010) Watching the City grow: Remittances and Sprawl in Intermediate Central American Cities. *Environment and Urbanization* 22, nr. 1, pp. 125-137.
- Low, S. (2003) *Behind the Gates: Life, Security, and the Pursuit of Happiness in Fortress America*. New York: Routledge.
- Rodgers, D. (2004) "Disembedding" the City: Crime, Insecurity and Spatial Organization in Managua, Nicaragua. *Environment and Urbanization* 16, nr. 2, pp. 113-123.